

Богдан Косановић

САВА ВЛАДИСЛАВИЋ-
РАГУЗИНСКИ
У СВОМ И НАШЕМ ВРЕМЕНУ

Београд – Гацко – Сремски Карловци
2009.

Сава Владиславић-Рагузински

УВОД

ЦИЉ И ЗАДАТАК ОВОГ РАДА, КРАТАК ОСВРТ НА ДОСАДАШЊА ИСТРАЖИВАЊА ТЕМЕ

Циљеви и задаци овог рада су скромне природе: да се поводом 340-годишњице рођења и 270-годишњице смрти великана Саве Владиславића скрене пажња наше и светске јавности на овог свестраног посленика, херцеговачког Србина који је изузетну славу стекао ревносно служећи руском двору, не само не заборављајући, већ и потпомажући, свој народ.

Генерално узев, не може се рећи да је име Саве Владиславића непознато Србима нових генерација. Али се са сигурношћу може тврдити да још увек није довољно познато,¹ поготово да се слабо чува и развија успомена на Савино дело, из кога се и данас можемо много чему подучити.

О овом заслужном мужу прве наше значајније информације срећемо тек у XIX веку. Најпре у текстовима архимандрита Нићифора Дучића (*Црна Гора*, 1879) и Томе Крстова Поповића (у новосадском „Јавору“, 1879). Тек шест деценија доцније изашло је прво и засад и једино обимније дело о Сави Владиславићу. Наиме, ратне 1942. године песник Јован Дучић крунисао је своје десетогодишње истраживање монографијом о свом далеком претку. Даље се Сава редовно помињао код наших пу-

¹ Новији руски публицистички извори, поготово они електронски, нису довољно упознати са проблематиком када истичу да је Сава био „широко познат у републикама бивше Југославије као човек-легенда“.

шкиниста, као човек који је „открио“ песниковог прадеду. Ту и тамо појављивали су се, и још увек се појављују, новински фељтони, углавном као скраћене компилације из Дучићеве књиге. Они по правилу нису лишени сензационализма и бомбастичних закључака („царев пријатељ“, „оснивач руске тајне полиције“, „највећи српски обавештајац свих времена“, потражња „три сандука тајни“ и сл.).²

Сава Владиславић је упадљиво слабо заступљен у нашим енциклопедијама и лексиконима. *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка* Станоја Станојевића га и не спомиње. Име му је изостављено и у тротомној београдској *Малој енциклопедији* „Просвете“. Узалуд ћемо га тражити и у *Југословенском књижевном лексикону Матице српске* (под уредништвом Ж. Милисавца). У *Енциклопедији Југославије*, књ. 8, присутан је само напис о њему од неколико редака, углавном погрешних информација (да је „дао иницијативу да се преведе дјело Мавра Орбинија“, које је потом изашло у Петрограду (sic!). У *Енциклопедији Југославије* једноставно се није нашло нимало места за јединицу о Сави Владиславићу. Одсутан је и у избору „100 најзнаменитијих Срба“ (приредио Звонимир Костић), мада бисмо га тамо могли очекивати поред Руђера Бошковића, рецимо. И у најновијој *Енциклопедији српског народа* (гл. и одг. уредник Радош Љушић) под словом **В** има много минорнијих и мање заслужних Срба. Изузетак представља новији пројекат Матице српске, чије је уредништво у *Српском биографском речнику* (том 2) о Сави Владиславићу сместило солидан напис из пера Д. Синдика.

Веће интересовање за личност о којој је реч показали су руски историчари, редовно у вези са промишљањима

² Међу часне изузетке спада фељтон Јеремије Митровића у „Политици“ од 8, 10. и 11. јуна 1959. године, под насловом *Херцеговац Сава Владиславић саветник Петра Великог*.

епохе Петра I. Најпре и највише С. М. Соловјов у својој знаменитој *Историји Русије*. После Другог светског рата посебну пажњу су Сави Рагузинском посвећивали Н. И. Павленко, С. Богојављенски, И. Лешчиловска и неки други аутори. Од изузетног значаја за науку је недавна публикација докумената и материјала о *Руско-кинеским односима у XVIII веку*, том III, у редакцији академика В. С. Мјасникова, у којој је много вредних докумената и коментара посвећено Сави Владиславићу. Сада се и у Русији запажа све веће интересовање публициста (како у дневној штампи, тако и у електронским медијима) за овог „Србина и Росијанина“. Ови текстови, наравно, доприносе јачању интересовања шире публике, али, нажалост, нису увек на потребној професионалној разини, посебно кад садрже и умножавају нетачне податке и површне тврдње (на пример, попут оних да је Сава рођен у Дубровнику, да је Дубровник био српски град, али га је Тито предао Хрватима, да су руски владари после смрти Петра I сасвим заборавили на Владиславића, итд.).

Већ и из овог кратког прегледа литературе, који, дабоме, није ни могао да претендује на исцрпност, може се закључити да је монографија Јована Дучића још увек добра основа за проучавање живота и рада Саве Владиславића. Сада, међутим, желимо сугерисати да и њој ваља прилазити, уосталом као и сваком другом извору, критички, не примајући безусловно, здраво за готово, све што је у њој написано. Јер, такав приступ један изузетни писац, какав је Дучић, никако не заслужује. Да бисмо то доказали задржаћемо се на неким примедбама које се могу упутити Дучићевој монографији.

Најпре, јасно је да је богомданом песнику Дучићу ближу митски, него историографски начин мишљења (баш као и Пушкину и Гогољу, на пример). Затим, Дучићево знање руског језика у најмању руку није било бес-

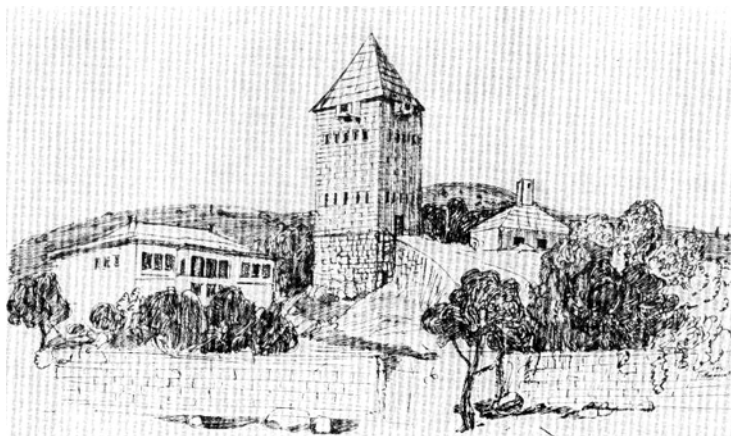
прекорно. Још као „најбољи српски песник млађе генерације“ (оцена Јована Скерлића), преведећи Пушкина за „Летопис Матице српске“ он је грешио, тако да је морао прихватити примедбе и савете својих рецензента.³ И у својој књизи о грофу Сави Владиславићу наш песник је имао проблема са неадекватним преводима појединих хомонима, са навођењем имена људи и топонима, чак и са руским правописом. Поткрепићемо то неким примерима.

Дучић, наиме, цитира књигу Енгел-Стојановић: *Повјест Дубровачке Републике*, дочим је Стојановић само преводилац ове монографије. Уместо „ржански“ срез требало би да стоји ришки (округ). Није тачно ни да је Пушкинов прадеда – црнац на крштењу добио име „Петар Петровић, али се овим именом није никад презивао“. Име му је било Абрам / Ибрахим, а патроним Петровић (по крсном куму – цару Петру), презиме, пак, Ханибал (по чувеном војсковођи). Руска реч *трапезная* значи *трапезарија*. Сем тога, испод „часне трпезе“ се не сахрањују мирјани, па је један од Владиславића у Москви могао бити погребен само поред манастирске трапезарије. Надаље, родословље Петра Толстоја нам казује да он није био „далеким пореклом Грк“. Онда: исправно је писати Голловкин, Голицин, Соловјов и сл. (уместо: Галовкин, Галицин, Соловјев). Затим, ни Дучићеве фусноте нису увек научно коректне. Он не наводи увек изворе својих података, што може резултирати забунама, те и заблудама. Најеклатантнији пример је непоузданост података о члановима Савине породице (посебно о „жени и сину из првог брака“), која се понекад израђа у мистификацију.⁴

³ О томе смо писали у истраживању: *Пушкин у „Летопису Матице српске“ 1825-1941*. „Славистика“, Београд, књ. V, 2001, стр. 180. Вид. и рецензију у „Раду и именику Матице српске“, год. 1901, II додатак, стр. 46-49.

⁴ О томе ће бити више речи у следећим поглављима овог нашег прилога.

Прво издање Дучићеве монографије *Гроф Сава Владиславић* је ратно (Питсбург, САД, 1942), па се неки пропусти могу разумети и као штампарске и коректорске погрешке. Знатно је теже прихватити чињеницу да новији приређивачи интервенишу само делимично и недоследно (рецимо код „усаглашавања са савременим руским правописом“ и сл.).⁵

Имање породице Владиславића у Јасенику, реконструкција према темељима и народном предању (цртеж Предрага Милосављевића)

⁵ Вид. издање: Јован Дучић: *Гроф Сава Владиславић*. [приредио Душан Иванић]. Београд, Штампарија Макарије: Октоих, 2007.

ГЛАВА I

КРАТАК ОПИС ЖИВОТА И РАДА САВЕ ВЛАДИСЛАВИЋА

Поета Јован Дучић у предговору своје монографије даје изванредан, надахнут а сажет карактеролошки портрет Савин:

„Сава Владиславић је био типични израст родног краја: оличење Србина из Херцеговине, духовног колико и душевног, гипког колико и поносног, опрезног колико и неустрашивог, што представља карактер Херцеговаца у познатој равнотежи између његових позитивних и негативних особина, и са његовим, скоро јелинским, осећањем мере. Србин Херцеговац, значи Медитеранац више него Балканац, човек маште колико и реалист, и човек сна колико и позитивни стваралац, Владиславић је створио себи, на изласку из нашег чемерног XVII века, велико име дипломате у једном великом словенском народу, и огромне заслуге у једном великом словенском добу. Он је и први поставио српски проблем у Русији као главни проблем Балкана“.⁶

Ми ћемо сада покушати да реконструиремо главне етапе живота и рада Саве Владиславића. Притом треба имати у виду да су сачувани биографски подаци често обавијени маглom. Најпре због нестанка највећег дела његовог личног архива (у пожару?!), а затим и због конфиденцијалности његовог делања. У досадашњим изво-

⁶ Јован Дучић: *Гроф Сава Владиславић*. Београд, 2007, стр. 8.

рима навођене су различите претпоставке о години његовог рођења. Данас се ово питање може сматрати решеним. Француски историчар Гастон Каен, специјалиста за односе између Русије и Кине, у једној студији је на основу Савине изјаве о свом предстојећем рођендану, забележене у руским изворима, сугерисао тачан датум рођења: 25. јануара 1668. у селу Јасеник, код Гацка.⁷ Датум смрти је одраније познат: 10. јуна 1738. на имању Матокса, недалеко од Санкт-Петербурга. Мада је порекло лозе Владиславића обавијено велом предања, са сигурношћу се зна да су Владиславићи били угледна, властелинска породица, као и то да су Турци Ченгићи разорили њихову постојбину. Савин отац Лука је право насељења у Дубровнику добио после великог земљотреса 1667. године. Био је угледни трговац. Сава је у овом граду Републици стицао образовање. Претпоставља се да се школовао и духовно формирао и у Млещима. У свом завештању он открива податак како је од оца Луке добио почетни капитал, да би започео самостално бављење трговачким пословима у Цариграду. Битан детаљ: Сава не пропушта да истакне како је оцу доцније вратио целокупну позајмицу.

Сава се крајем последње деценије XVIII века, не зна се тачно које године, настанио у Цариграду. Засигурно је тамо био у време склапања Карловачког мира (1699), када су тадашње „велике силе“ кројиле нову карту Европе. Тада је Сава скренуо на себе пажњу Луке Барке, дубровачког консула у Цариграду и тајног агента Руске царевине. Исте године Владиславић се већ помиње и у руским изворима под надимком Рагузински. (Непосредно после Петрове смрти од руског Сената је званично тражио да га по овом надимку више не зову). Сава тргује кр-

⁷ Gaston Cohen: *Histoire des relations de la Russie avec la Chine sous Pierre le Grand*. Paris, 1911, s. 193. На овај рад скреће пажњу Душан Синдик.

зном са Русима, али и као добро обавештени „турски поданик“ даје корисне информације неуспешним руским емисарима – најпре Украјинцеву, затим Голицину. Тада упознаје руске дипломате са резултатима Карловачког мировног споразума, који им није био доступан. Тиме стиче све веће поверење владајућих руских кругова. Руски дипломатски речник сажето констатује: „Дипломатску активност започео је незваничним налозима руских власти у Турској“.⁸ Новембра 1702. стигао је бродом у Азов, луку у коју је цар Петар I полагао велике наде. С пролећа 1703. је у Москви, где чека пријем код цара. Лети је дошло до њиховог првог сусрета, у новој тек саграђеној престоници – Санкт-Петербургу. Од тог доба датирају прве цареве грамате о праву на слободну трговину, али и Петрово поверење у Савине савете. Руски извори шаљиво примећују да је он „учио цара како се тргује“ и давао корисне савете о градњи бродова. Исте године Владиславић се враћа у Цариград, где постаје ослонац новопостављеног руског посланика Петра Толстоја. Добио је задатак да код, иначе неповерљивих, Турака издејствује отварање морског трговачког пута Цариград – Азов, што је била његова главна преокупација у току неколико наредних година. Истовремено је повећавао своје трговачке привилегије, дакако и свој иметак. Трговао је, такорећи, свим и свачим: крзном, пшеницом, воском, платном за бродска једра, дрвеном грађом за бродове, индустријском смолом, поташом (сировином за стакло, порцелан и сапун), мермером, бакром, сукном, ланеним платном, стоком...

Године 1708. Сава се сасвим преселио у Русију, где је званично примљен у тзв. Амбасадорску канцеларију

⁸ *Дипломатический словарь в трех томах*, изд. 4-ое. Под ред. А. А. Громько и др. Том II, Москва, 1985, стр. 441.

(рус. Посольский приказ).⁹ Тада је Петру I поклонио дечаке - црнциће, међу њима и Ибрахима, који ће направити сјајну каријеру, а у историји остати заувек упамћен као Пушкинов прадеда. Цар је Владиславића обдарио повећом кућом у Москви, на реци Покровки, и новим трговинским олакшицама. А Сава, пак, шири послове, оснива мануфактуре – самостално, или са компањонима, углавном Немцима.

Постоје сведочанства да је у трговини долазило, истина ретко, и до неспоразума, када би Сава настојао да избегне плаћање извозних дажбина. Али, и то се дало увек изгладити, уз Савину дипломатску вештину и царско разумевање и помоћ. Поставши један од најбогатијих

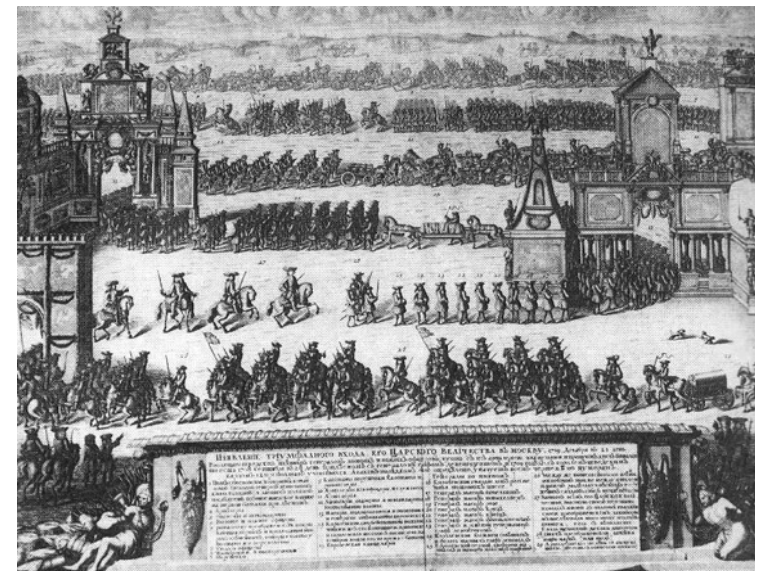
Московски дворца Саве Владиславића на реци Покровки, дар Петра Великог

⁹ Била је то једна стара институција руске дипломатије, организовано формирана још у XVI веку, ради дипломатске комуникације са светом. Петар је ову службу реорганизовао, учинио је - по угледу на Запад – комуникативнијом. Кадровски ојачана, она је деловала

људи у Русији, Сава је говорио Петру речи које су године његовом уху; „Доброг срца желим да служим вашем величанству“.

Зна се да је Владиславић учествовао у снабдевању Петрове армије за одлучујућу победу над Швеђанима код Полтаве (1709), после чега је награђен имањима хетмана - издајника Мазепе, и чином дворског саветника. Убрзо је добио на поклон и дворец у Петербургу, на Неву, близу зграде Адмиралитета. Његова верна служба подразумевала је и испуњење многих поверљивих, тајних задатака.

За нас је веома битно да се Сави приписује идеја о потреби да се, у припреми рата против Турака, на уста-

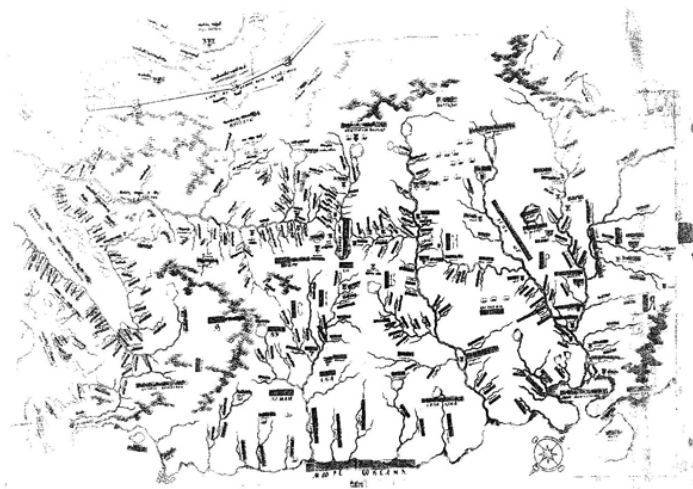

Тријумфални улазак руске војскеу Москву, после победе на Полтави

под његовим непосредним руководством. (Вид. *История дипломатии, том I*. Под. Ред. В. А. Зорина и др. Москва, 1955, стр. 344).

нак подигну и балкански хришћани. Сматра се да је управо он био састављач Петрове грамате од 3. марта 1711. године, коју је преко Михајла Милорадовича упутио у Црну Гору и Херцеговину, о чему ће бити више речи у следећим поглављима. Занимљиво је овде напоменути да су готово половину руске војске у по њу неуспешном Прутском походу 1711. године чинили људи из наших крајева. Мир је склапан и уз помоћ Саве, бившег турског поданика, чију су главу Турци већ били уценили.

Може се рећи да је почетком друге деценије XVIII века Сава Рагузински добијао све важније и деликатније дипломатске задатке – у вези са руско-енглеским, руско-шведским, руско-турским, руско-пољским односима. Захвални Петар му је продужио даље право на слободну трговину, прво на нових десет, а доцније симболично и на пуних сто година. Нешто раније дубровачки Сенат му је доделио титулу грофа, па му је Петар I признао право да се титулише као „илирски гроф Владиславић“.

Карта Сибира коју је користио Сава Владиславић у преговорима о разграничењу Русије и Кине

Од 1716. до 1722. године Сава Владиславић је бора вио у Западној Европи, углавном у Венецији и Риму. Навратио је и до Дубровника, носећи са собом писмо Петра I са препоруком да му се изда дозвола да на свом имању, ван градских зидина, сагради спомен-цркву у којој би, када дође време, сахранио своју тада већ остарелу мајку. Конзервативни и верски нетолерантни Дубровчани му то нису дозволили. О њиховој одлуци Ирена Арсић пише:

„Међутим, Сенат је и овог пута био одлучан да не дозволи друге вере сем католичке у Републици, па ни подизање иноверног храма. Чак су у Дубровнику овакав захтев сматрали скрнављењем католичке вере. Све је то изложено у одлукама на седници од 10. новембра 1717. године, којима се Сенат захваљује за почаст и пажњу од стране „најсветлије славе словенског језика и народа“, изјављује цару „своје особито дивљење које прелази у обожавање“ и своју готовост да оствари све његове жеље а да „ипак не дозволи подизање православне цркве“.¹⁰

Истини за вољу, оновремени Дубровник у овом погледу и није био изузетак. Наш познати историчар цркве Никодим Милаш, у својој књизи *Православна Далмација*, историјским освртом на ову проблематику, сведочи о великој интолеранцији „наспрам православне вере“ у Далмацији уопште, која није нашла јавног израза само због постојања темељних закона држава под чијом се ова власт налазила.¹¹

Сем у Дубровник, Сава је из Републике Св. Марка путовао, на молбу цара Петра I, и у друге европске градове. Набављао је робу за потребе реформисане Руске царевине, чија је економија била у снажној експанзији.

¹⁰ Ирена Арсић: *Српска православна црква у Дубровнику до почетка XX века*. Требиње – Београд – Дубровник, 2007, стр. 33. Видети и књигу: Стево Ћосовић, *Српска православна црква у Дубровнику*, Београд, 2008.

¹¹ Н. Милаш: *Православна Далмација*. Нови Сад, 1901, стр. III.

Обављао је и разне деликатне дипломатске мисије које му је цар поверавао. Преговарао је са сенатима Дубровника и Венеције, са папском куријом. Важан задатак била је и брига о школовању руске омладине у тадашњим развијенијим земљама Запада, па и у Боки Которској. Срећујући своје личне прилике, Сава Владиславић се 1720. године оженио младом девојком из патрицијске куће – Вергилијом Тревизан. Младој је тада било 22 године, младожењи тридесет више. Нема поузданих података о складности овог брака. У својој опоруци Сава пише о вољеној жени са којом је изродио три кћери, али су оне рано помрле. Зна се једино да је 1725. године, када је Сава по налогу Катарине повео експедицију у Кину, Вергилија већ била заувек напустила Русију, вративши се у Венецију.

*Панорама Лавре Александра Невског у Санкт Петербургу
где је сахрањен Сава Владиславић*

Петар Велики